

سوئیسرا... ناویکی گه و ره وولاتیکی نا وه دان ... نالی پینجوتینی

سوئیسرا

ناپلیۆن نه ئیت: سوئیسرا ولاتیکه له هیچ وولاتیکی دنیا ناچیت. بووکی پاراوه ی نه وروپا، نه و ولاته ی که له پیشکه وتن وئاوه دانی و چه سپاندنی یاساوا ناستی وئاسایش و هیمنی و به رێوه بردن و خوشگوزه رانی و پاکوخواوینی و فره یی ده نگ و ره نگ وکولتوردا گه رنه ئیم بیۆینه یه نه وا ده توانم بلیم که س نییه شان بدا له شانی. هه رکه س له فرۆکه یه کدا ماوه ی کاترمیتریک به ئاسمانی سوئیسرادا بگه ریت له رۆژه لاتیه وه تا رۆژئاوای، له باکوریه وه تاباشوری، زنجره چیا به رزو سه رکه شه کانی، دیمه نی روبرو ده ریاچه و تاقهگه و شه لاله کانی، دارستانی چروپرو ناوادان و ده شت وکیلگه پاراوه کانی ببینیت، وا نه زانی له به رده م یه کئ له تابلۆ هه ره

قه شه نگ و سه رسوهرینه ره کانی بیکاسۆ داڤینشی و پاول کلی دایه، به لام گه ر مرۆ به ئوتۆمۆبیلیک یان به شه مه نه فه ریک چه ند کاترمیتریک به ناو شارو گوندو ده شت و چیا کانیدا بگه ریت، شه قام وکۆلان و جا ده و ناوتوبان و جسر و تونیله زۆرو سه رسوهرینه ره کانی ببینیت وانه زانی له به هه شتی سه رزه ویدایه.

به نده بو یه که م جا ر که هاتمه نه م وولاته له لای یه که وه دنخۆش و موعجه ب بووم به م دیمه نانه و له جیاتی جاریک ده یان جار له دئی خۆمدا ده موت ده ک ناوه دان بیت ولات، ده یان و سه دان باره که لاو نافه رین بوئه و عه قن و سیسته م و کاریه ده ست و سیاسه تمه دارو ئیپرسراوانه ی ناوا ولات و ژییانی هاوولاتی و میلهه تیان خوش کردوو و روسوری به رده م میلهه تن و نه وه کان شانزایان پیوه ده که ن و ناویان له لایه ره کانی میژوو دا تۆمار ده کریت.

نامه وئ بیشارمه وه له لای یه کیتره وه نه وه ی دلگران و خه مباری ده کردم حانی ولاتانی خۆمانبوو، که به هوی نه بوونی دیموکراسی و سیسته می حوکمرانی دروست و شیاوو زالبونی کولتوری تاکره ویو موماره سه کردنی خراپی ده سه لاته وه؟ مائه که مان پره له پارزیانه و به سک ئیشه ش ده مرین!؟.

کۆنفدرالیه تی سوئیسرا

(شقایتس، سوئیس، سوئیسرا، سوئیسرا لاند) ی پینده وتریت، ناوی سوئیسرا له ناوی یه کیک له کانتۆنه کانیه وه هاتوو که کانتۆنی (Schwyz) ه، 700 سال پینش ئیستا له سه رده می فریدریکی دووه مدا نه و کانتۆنه سه ربه خوی به ده ست هینا وه، نالایه کی سوور که خاچیکی سپی له ناوادیه، ئیستاش نالای سوئیسرایه کراوه ته ره مزی سه ربه خۆبونی، دواترناوی نه و کانتۆنه کرایه ناوی ولاته که، به ره سمی ناوی کۆنفدرالیه تی هیشتیتییکا (Confoederatio Helvetica) یه، کورنکراوه که ی CH یه، هیشتیتییکا ناوی یه کیک له خیله کانی رۆژئاوای نه وروپا بووه، که هاتون له سوئیسرادا نیشته جیبون.

سه ره تای دروستبوونی بو یه کی نه گۆستی سالی 1291 ده گه ریتته وه (تانیستاش نه و رۆژه جه ژنی نه ته وه یی سوئیسریه کانه و پشوی ره سمییانه) ، له سه ره تا دا ته نها له س کانتۆن پیکهاتبوو، په یماننامه یه کی به رگری هاویه ش پیکه وه ی گریدابون، ده ستورو حکومه تیان نه بوو، له لایه ن ئیمبراتوریه تی نه ئمانیاوه به رپوه نه برا، له سه ده ی هه ژده دا، که فه یله سوفی گه وره جان جاک رۆسو، له شاری جنیفه وه داوای گۆران و سیسته می کۆماری وه ک شیوازیکی داهااتوو ده وئته ت نه کرد، له و کاته دا سوئیسریه کان پالپشتی مه لیکی فه ره نسایان نه کرد دژ به کۆماری خاوزه شوهرشگیره کان!، هه ره به و هویه وه و بو دایینکردنی سه رچاوه یه کی نابوری، ناپلیۆن له سالی 1798 دا سوئیسرای داگیرکرد، نه ئین ته نها له شاری بێرندا 24 ملیۆن فرانکی نه و کاته ی گرتوو، ناپلیۆن سیسته می حوکمرانی سوئیسرای گۆری و سیسته میکی دیموکراسی به سه ریاندا سه پاند، که تاکو ئیستا شانازی پیوه ده که ن، دواتر به هوی شه رو به رنگاریه وه سوئیسریه کان له سالی 1815 ناپلیۆنیان ناچارکرد ولاته که یان به جیهینتی.

له سالی 1848 دوا ی شه ریکی ناوخی کورت، ده ستوریکی فیدرالی و دیموکراسی راسته و خوی بو دانراو له لایه ن دانیشتهوانه که یه وه په سه ند کرا، بویه زۆریک پینان وایه دروستبوونی فیعلی نه م ولاته به م شیوازه ی ئیستا بو نه و میژوووه ده گه ریتته وه.

سوئیسرا له سه نته ری ئه وروپادا

سوئیسرا ئه که ویتته سه نته ری کیشوه ری ئه وروپا، له رۆژهه لاتیه وه نه مسا و لیختنشتاین، له رۆژناوایه وه فه ره نسا، له باکوریه وه نه ئمانیا، له باشوریه وه ئیتالیایه. سوئیسرا ولاتیکی شاخوویه ودوو له سه ر سێی روویه ره که ی له شاخ پیکهاتوو، زیاتر له 100 شاخی به به رزی 4000 مه تر یان زیاتری تیدایه، سوئیسریه کان هه رله کۆنه وه گرنیان به دروستکردنی تونیل و جسرداوه، تونیلی گۆتهارد زنجیره چپای به ناویانگی (ئه ئپ) که نه که ویتته باشوری سوئیسراوه ئه بریت و درێژیه که ی 18 کیلومه تره، له سائی 1882 دا دروستکراوه.

ئه ندادزیه سوئیسریه کان له بواری بیناسازی و دروستکردنی تونیل و جسردا به ناویانگن، کاتدراییه ی سانپیته رو کۆشکی باربه رینی له رۆما و نه خشه کیشان ودروستکردنی شاری به ناویانگی (سانت پیتیر س بۆرگ) له سه رده می قه یسه ری روسدا، هه روه ها دروستکردنی پردی هه ئواسراوی (جورج واشتۆن) و (فیرازانو ناروس) له نویۆرک له کاره گرنگ و دیاره کانی ئه ندادزیه سوئیسریه کانه.

زۆریه ی رویه ره شاخوویه که ی سوئیسرا دارستانه و له روی نابوریه وه گرنگی خۆی هه یه، بۆ له وه رگه و به خێوکردنی ئاژه ئ سووی لیده بینن، ته نها چواریه کی رویه ری سوئیسرا بۆکشتوکال به کاردیت، زیاتر له 1800 رویارو ده ریچه ی تیدایه. ئاوو هه وای سوئیسرا له زستانداساردو به فراویه و له هاویندا فینک وهه ندیجار که رمه وله ناوچه یه که وه بۆ ناوچه یه کیتیر ده گۆریت، زۆرکه م ریکه ویت له هاویندا دوو تا سن هه فته تیه ریت و باران نه باریت، به هۆی ئاووهه وای فینک وباران بارینی به رده وا مه وه زۆر به که می سه رچاوه ئاویه کانی بۆ کشتوکال به کارده هینریت.

روویه ره که ی 41، 285 کیلومه تری دووچایه، له 26 پارێزگا (کانتۆن) پیکهاتوو، هه رکانتۆنه په رله مان و حکومه ت و نالاو ده ستورو قانونی خۆی هه یه. شاره گه و ره کانی سوئیسرا بریتین له، زیویخ (که به باشرین و خۆشترین شار له جیهاندا هه ئبێژدردا)، (بازل)، (جنیف)، هه روه ها (بیرن) که پایته ختی سوئیسرایه.

ژماره ی دانیشتوانی، 364، 7148 که سه، سوئیسرا چری دانیشتوانی زۆره و له هه ری که کیلومه تری دوجادا 172 که س ده ژین، له 20% دانیشتوانی بیگانه ن (Ausländer)، که ژماره یان 1، 500، 907 که سه، زۆریه یان به ئه سل (ئیتالی، سرب و مۆنتینیگرو، پۆرتوگالی، ئه ئمانی، تورک، ئیسپانی، فه ره نسی) ن.

له سوئیسرادا چوار زمانی ره سه می هه یه، به ریزه ی (63% ئه ئمانی، 20% فه ره نسی، 6%، 5% ئیتالی، 0%، 5% ریتۆرمانی) دانیشتوانی سوئیسرا پیکده هینن.

له روی بیروباوه ری ئاینیه وه زۆریه یان مه سیحین، ریزه ی (42% کاسۆلیک، 35% پروتستانت، 4% موسلمان، 11% بییدین) هه رچه نده ئاینی ئیسلام له روی ژماره وه به ئاینی دووه م دیت، به ئام تانیستا له لایه ن حکومه ته وه و له ده ستوردا به ره سه می نه ناسراوه.

سوئیسرا، له روی نابوریه وه زۆر پیشکه وتوه، به یه کی له هه ره نابوریه پیشکه وتوه کانی دنیا داده نریت، هه رچه نده که ره سه ی خامی که مه و ریگای ده ریاییشی نیه، به ئام په یوه ندی بازرگانی به هیزو فراوانی له گه ئ زۆیه ی ولاتانی جیهاندا هه یه، پیشه سازیه گرنکه کانی سوئیسرا بریتیه له ئه ندادزیری ئه لکترونیات، پیشه سازی کیمیایی و پزشکی، نامیره ورده کان، کاتزیمیر، بازرگانی رستن به سه ره تای پیشکه وتنی پیشه سازی دانه نریت، له خواردنیشدا شوکولاته و په نیری سوئیسری بازاریکی باشی هه یه و سه رچاوه یه کی تری داهاته، جگه له و داهاته زۆره ی له بواری بانق وگه شتوگزاردا به ده ستی ده هینیت، به هۆی بارودۆخی سیاسی و ئاسایش و فره یی کولتوروزمان و پیشکه وتن و دیمه نه جوان وه رنج راکیشه کانیه وه، سه رنجی گه شتیاره کانی به لای خۆیدا راکیشه وه و سالانه گه شتیاریکی زۆر له د نیاوه روتیده که ن.

وه له تونیزینه وه و داهیناندا له ریزی پیشه وه ی ولاتاندایه، له دوا یابان و سویدو ئه مریکا وفیله نداوه به پینجه م ولات دیت، له ناماریکدا هاتوو له سائی 3220 داهینان تۆمارکراوه.

له سائی 1999 دا داهاتی نه ته وه ی 335، 17 بلیۆن فرانکی سوئیسری بو، که داهاتی هیچ کام له وولاتانی ئه وروپا نه گه یشتۆته ئه وناسته، ده رامه ت و ده خلی تاک له ناستیکی به رزدایه وله زۆریه ی ولاتانی ئه وروپا به رزتره، دراوی سوئیسرا (فرانکی سوئیسری) یه، \$1 به رامبه ر 1، 25 فرانکه.

یه کبۆون و فره یی

سوئیسرا سیسته می حوکمرانی په رله مانی فیدرالی له سه ر بنه مای پارلیگاکان په یره و نه کا ت و به یه کیک له کۆنترین سیسته مه دیموکراسیه کان دیتته ژماردن.

سوئیسرا به وه ناسراوه که ده و نه تیکی موئه سه ساتی زۆرئانۆزه و ده سه لاته کان به م شیوه ی خواره وه یه.

ده سه لاتی یاسادانان (په رله مان) : له نه نجومه نی نوینه ران و نه نجومه نی پیران پیکهاتووه.

1- نه نجومه نی نوینه ران (Der Nationalrat له 200 نه ندام پیکدیت.

2 - نه نجومه نی پیران (Der Ständerat) له 46 نه ندام پیکهاتووه، هه ر کانتۆنه و به دوو نه ندام نوینه رایه تی ده که ن [جگه له چه ند کانتۆنیکی زۆر که م که حسابی نیوو کانتۆنیان بۆده کریت و به یه ک نه ندام به شداری ده که ن] به بی گۆندانه ژماره ی دانیشتون، به پیچه وانه ی نه نجومه نی نوینه رانه وه که ریژه ی دانیشتون ژماره ی نه ندامانی هه ر کانتۆنیکی دیاری ده که ن.

ده سه لاتی جیبه جیکردن: حوکمه تی فیدرالی Bund: له حه وت وه زاره ت پیکهاتووه و به پینی قانونیکی ته وافوقی له سالی 1959 وه له نیوان چوارپارتی سه ره کیدا دابه ش ده بیت به م شیوه یه (پارتی گه ل 2 وه زاره ت، پارتی سۆشیالست 2 وه زاره ت، پارتی رادیکال 2 وه زاره ت، پارتی دیموکراتی مه سیجی 1 وه زاره ت، که بیشتر خاوه نی دوو وه زاره ت بوون به لام له هه لبراردنی سالی 2003 دا ریژه که یان که میکرد بۆ یه ک وه زاره ت.

ده سه لاتی دادوه ری (قچا و) : دادگای فدرالی پیده وتریت، دادگایه کی بالای بیلایه نه و به به رزترین ده سه لاتی دادوه ری دانه نریت له 39 نه ندام پیکهاتووه، هه رکاتیک هاوولا تی هه ستی به ناعه داله تی بریاری دادگای کانتۆنه که ی کرد نه توانی په نا بۆ دادگای فدرالی به ریت.

سوئیسراو نه ته وه یه کگرتووه کان

هه رچه نده باره گای نه وروپی و زۆریک له ریخراوه کانی سه ر به نه ته وه یه کگرتووه کان له شاری جنیفن، به لام سوئیسرا به تازه ترین نه ندام و نه ندامی ژماره 190 سالی 2002 داده نریت له ریخراوی نه ته وه یه کگرتووه کاندا، چونکه تاکه ولاته له دنیا دا له رتی ده نگدانی دانیشتوانه که یه وه بیته نه ندام له نه ته وه یه کگرتووه کاندا، پاراستنی پره نسپی بیلایه نی (حیاد) و چالاک نه بوونی نه ته وه یه کگرتووه کان نه و هوکارانه بوون که بیشتر سوئیسریه کا ن ناماده نه بوون ده نگ به به لی بده ن بۆ بوونه نه ندام له و ریخراوه دا، نیستاش ده نگ ناده ن بۆ بوونه نه ندام له یه کیتی نه وروپا دا.

له سالی 1832 چیرۆک نووسی فه ره نسی { شاتورمان } له شاری لوتزیرنی سوئیسراوه نه نیت: سوئیسرا چی نه ویت؟ نازادی؟ نه وه چه ند سه ده یه که به ده ستیهیناوه. یه کسانی؟ به ده ستیهیناوه. سیسته می کۆماری؟ ده ستوره که یه تی. که مکردنه وه ی زه ریبه و باج؟ هه رنه وه ماوه هیچ نه دات. نه ی که واته چی نه ویت؟ سوئیسرا گۆرانی نه ویت. نه وه ش قانونی زیندووه کانه.